

A káprázat forradalmától a gázkamra-nosztalgiaig I.

Baloldaliság, liberalizmus, ellenkultúra

Általánosan elfogadott tény, hogy az elmúlt évtizedekben — az esztendőkön át tobzódó, minden idők legnagyobb tömegmészárlásáért felelős parancsuralmi rendszer visszahatásaként — Nyugat-szerte az irodalom, a zene, a filmművészet, számos nagy újság, valamint a rádió- és tévéadók nagy többségének tömeghatása révén általános baloldali, humanista — és ezzel némely tekintetben rokon vonásokat mutató liberális — hullám kerekedett felül. Egyetértés jött létre a világ leg-sajgóbb problémáinak: a fajgyűlöletnek, a nemzetiségi elnyomásnak, a jogfosztásnak, a jogaikért küzdők bebörtönzésének, megkínzásának, meggyilkolásának elítélésében; bizonyos fokú konszenzus alakult ki a tekintetben is, hogy az államnak nem csupán joga, hanem kötelessége fékezni a tőkés piacgazdálkodási mechanizmus és az oligopóliumok érdekeinek nyakló nélküli érvényesülését, megakadályozni az „élhetetlen” kismerber megrövidítését, kijátszását. Az új világszemlélet megkövetelte a korábban „semlegesnek”, „osztályokon felülinek” kikiáltott kormányzattól, államhatalomtól, hogy megfelelő adó-, társadalombiztosítási, valamint hitelpolitikával lefaragja a legkirívóbb társadalmi egyenlőtlenségeket, és oda hason, hogy a szegénységet, létbizonytalanságot, munkanélküliséget az „elkerülhetetlen” minimumra csökkentse. Ez — így szöjt a hallgatólagos megállapodás — az egész társadalomnak, a monopoltőke urainak és a dolgozóknak egyaránt érdeke, mert a dolgozó egyúttal fogyasztó is, és csak ha ez utóbbi minőségében érvényesítheti bizonyos jogait, ha biztosítottak éri jövőjét, ha rendelkezik valamiféle, a közvetlen létszükségletét meghaladó „diszkrecionális” jövedelemtöbbslettel, fogyaszt majd folyamatosan annyit, amennyi szükséges a fennakadás nélküli gazdasági prosperitáshoz és ahhoz, hogy a tőke megtalálja számítását. Adam Smith kényelmes páholyülését a tőkésvilág közgazdasági gondolkodóinak klubjában John Maynard Keynes foglalta el. (Hogy e „székfoglalásra” hevesebb harc, sőt nagyobb vita nélkül kerülhetett sor, abban kétségtelenül szerepet játszott a közép- és délkelet-európai szocialista társadalmak megjelenésének ténye is.)

Közel harminc éven át a keynesi közgazdasági taktikán alapuló egyetértés változatlanul fönmaradt annak ellenére, hogy az úgynevezett jóléti társadalom eszményeit és értékeit, az öncélú fogyasztást és pazarlást a modern tőkés demokráciákba beleszületett fiatalok egyre hevesebben megkérdőjelezték. Ezek a fiatalok, mint ismeretes, a fogyasztói társadalom *ésszerűsége*n alapuló logikájával a maguk teremtette — részint tapasztalathíányon és tájékozatlanságon nyugvó, részint sajátos rítusokban, viseletben, viselkedésben, magatartási sémákban megnyilvánuló — mítoszokat, újszerű (vagy legalábbis annak tetsző) irracionálisukat szegezték szembe. A hippy-mozgalom és a társadalomból való „kivonulásban” alternatív célokat megjelölő *ellenkultúra* a hatvanas évek végén tetőző új baloldali diákmozgalmak lármás kihívása révén világhírnévhez juttatta az ifjúsági elképzeléseket. Persze a párizsi 1968-as diáklázadás, a „Legyetek realisták, követeljétek a lehetlent!” forradalmi antilogikája semmi mást nem vethetett a felszínre, mint az ellenkultúra szellemi bukfenceit s olykor álomszerű esztelenségét. Egyet azonban nem lehetett az ellenkultúra szemére vetni: azt, hogy legalábbis céljaiban, szándékaiban ne lett volna határozottan humanista, békebarát, és ne szállt volna elszántan szembe a nacionalizmus, a fajgyűlölet, a fasizmus bármínemű megnyilvánulásával.

Új populizmus

Néhány esztendő óta, különösen amióta egyfelől az olajár-robbanás és az ezt követő pénzhígulás, másfelől a számítógép meg a mikroprocesszor-technika gyors

fejlődése egyre nagyobb munkanélküliséget, létbizonytalanságot okoz, szemmel látható változás megy végbe mind a fogyasztói társadalom gazdasági mechanizmusait vizsgáló közgazdászok és technokraták tudatvilágában, mind a „jóléti demokrácia” alanyainak s egyszemélyben választópolgárainak közérzetében. Ujabbban a már-már elavultnak hitt klasszikus és neoliberais közgazdaságtan hívei (Milton Friedman meg a többiek, F. A. Hayek nézeteinek újrafogalmazói) a támadások pergőtűzébe fogták a keynesi elveket, és ezzel párhuzamosan valamennyi fejlett tőkésországban új fajtájú populista mozgalmak bontakoztak ki. Az új populizmus jegyében indult meg például sokfelé a harc a polgárság — sőt: az alkalmazotti réteg és a munkás-ság! — túlzott megadóztatása ellen, anélkül hogy kellőképpen meggondolták volna, e harc esetleges sikere — nagyobb méretű adócsökkentés (Reagan 30%-os adócsökkentést helyezett kilátásba) — egyúttal a jóléti társadalomnak, a szociális gondoskodásnak is véget vethetne. Ez a populizmus kényszerítette Svédországban, Izraelben a szocdemeket, hogy több évtizedes kormányzás után átadják helyüket a jobboldalnak*, ez az irányzat juttatta kormányra Nagy-Britanniában Thatcher asszony tory-pártját, az Egyesült Államokban pedig legutóbb a köztársaságiak legkonzervatívabb szárnyát képviselő Reagan elnököt.

Olyan helyzetelemzést — függetlenül attól, hogy politikai mozgalmakat vagy irodalmi irányzatokat, művelődésbeli trendeket vagy zenei divatokat, öltözködési szokásokat avagy a tömeglélektant befolyásoló egyéb tényezőket vetettek-e össze — alig olvashattunk az utóbbi időben, amely ne emelte volna ki határozottan, hogy a hatvanas években és a hetvenes évek elején úgyszólván még egyeduralkodó és legyőzhetetlennek látszó régi és új baloldallal (és az ezekkel, mint említettem, némely rokon vonást mutató liberalizmussal) szemben egyre inkább újkonzervatív, olykor hangsúlyozottan jobboldali és antiliberais** irányzatok vannak felülkerekedőben.

Egyesek az újkonzervatív reakciót elnézően *nosztalgiahullámnak* becézik, mások — talán kissé túlzott szigorral — az új baloldal forradalmával szemben fel-lépő *ellenforradalomnak* minősítik, és vannak, akik úgy beszélnek az új jobboldali hullám megjelenéséről, mint afféle *ellenreformációról*, arra irányuló kísérletről, hogy ismét felfedezzék azokat a többnyire irracionális eszményeket és értékeket, amelyek a háború óta eltelt évtizedekben feledésbe merültek.

Nem meglepő, hogy maga az ellenkultúra — amely ugyancsak az elfelejtett múlt mítikus emlékeit siratja vissza — sem vonhatta ki magát teljesen az ellenreformáció hatása alól. A többségükben baloldali „zöldek” — de lényegükből következően mégis konzervatív környezetvédők*** — közvetítésével az új jobboldali hullám egy adott pillanatban szükségszerűen keresztezte az ellenkultúra útját, és a két gondolatrendszer találkozása igen alkalmasnak bizonyult arra, hogy a fiatal-ság olyan új eszméket is befogadjon, amelyek a „klasszikus” — marcusei és roszaki ihletésű — humanista ellenkultúrától még igen távol álltak. Utalhatok e tétel igazolása végett egy meglehetősen szélsőséges megnyilvánulásra: a magát *punk*nak nevező angol újhípi mozgalom tagjai nagy előszeretettel tetováltatnak a mellükre SS-halálfejeket, és viselnek a csuklójukon vagy a bokájukon horogkereszteket és más hitlerista jelvényeket.

Fasiszták az előtérben

A konzervatív és jobboldali hullám nyomában kisvártatva előbújt a föld alól az újjászervezett, de valamennyi lényeges vonásában változatlan újfasiszta-únjáci terrormozgalom. Egyes fiatalok, úgy látszik, elérkezettnek vélték az időt ahhoz, hogy ismét nyíltan vállalni merjék apáik és nagyapáik súlyos történelmi vereséget szenvedett gyűlöletdogmáját, melynek minden egyes tételéhez oly tömérdek sok emberi vér és szenvedés tapad.

Van-e vajon szerves összefüggés a konzervatív-jobboldali irányzatok felülkerekedése és az újfasiszta-únjáci zászlóbontás között? Ha szerves összefüggés a jelen pillanatban rendelkezésünkre álló társadalmelemző módszerekkel nem mutatható

* Izraelben, ahol a szociális kiadások mellett rendkívül nagy hadiköltségek terhelik az államköltségvetést, a konzervatív kísérlet látványos bukással járt: világsúcsot jelentő 140%-os pénzhigulást és nagy kivándorlási hullámot vont maga után, ami a jelek szerint kedvét szegte a választópolgároknek a további kísérletezéstől. Kérdés azonban, hogy lesz-e egyhamar mód a korábbi status quo visszaállítására?

** A közgazdasági neoliberaiszmus a keynesizmussal szemben ugyancsak konzervatív irányzat.

*** E megállapítással korántsem bírálni kívánom a „zöldeket”, akiknek alapcélkitűzésével lehetetlen nem egyetérteni, hanem csak egyszerűen leszögezni azt, hogy minden környezetvédő mozgalom birtokon-belüliségből és a meglévő értékek kizárólagos megőrzésére irányuló törekvésekből táplálkozik; e két kategóriában implicite benne van a minden rendű és rangú „jövvények”, az „új szennyezők” (vagy az ő érdekekben tett erőfeszítések) elleni védekezés.

is ki, előbbinek az utóbbira gyakorolt szellemi-leléktani befolyása aligha vonható kétségbe. Az efféle hatásra számos példát ismerünk a húszas-harmincas évek közép-európai történetéből is. Ennek ellenére haszontalan időtöltés volna hasonlóságokat keresni a jelenlegi nyugat-európai és a fél évszázaddal ezelőtti közép- és délkelet-európai viszonyok között. A harmincas évek társadalmi feszültségeitől, ellentététől, nyomorúságtól, igazságtalanságtól és jogfosztásoktól terhes Közép-Európájáról ugyanis bizvást elmondhatjuk: itt reális alap létezett arra, hogy a faszizmus — kihasználva a baloldali mozgalmak megozottságát és élve bizonyos jobboldali konzervatív erők támogatásával — megkísérelje magához ragadni a hatalmat. Ugyanez a jelenlegi nyugat-európai helyzetről nem mondható el. De a mostani faszista provokációk nem az első megnyilvánulásai a nyugati jóléti társadalmakban jelentkező olyan mozgalmaknak, sőt lázadásoknak, amelyek nem valódi társadalmi feszültségekből, nyomorúságokból és jogfosztásokból származnak.

Sem Jerry Rubin yippi-bandáit vagy a Weatherment meg a „woodstocki nemzetet”, sem az egyetemi campusok új baloldali „sit in“-t,* „love in“-t,** „human be in“-t*** meghirdető hőbörgőit meg a 68-as európai diáklázadókat: nem a minden napok valóságából fakadó tényleges forradalmi helyzet készítette közvetlenül lázadásra. Mindezek a mozgalmak távoli országok (Vietnam, Kuba) jól-rosszul ismert forradalmi eseményekéi s egy — csak a képzeletükben élő — hősi világot vetítettek ki tevékenységük idejére és színhelyére. A „káprázatforradalmak” ennek ellenére harcba lendítették a fiatalok jelentős tömegeit, s rábirták őket arra, hogy jelképesen szólva megrohamozzák a burzsoá társadalom bevehetetlennek tetsző fellegvárát. Igaz, e rohamok nem vezettek sem a „műanyag civilizáció” bástyáinak bevételéhez, sem a modern Jerikó falainak összeomlásához. Mindössze néhány rést ütöttek a bástyafalakon, ám ezeket a réseket a burzsoá demokráciák azóta sem tudták betömni. Más szóval a hatvanas évek nagy ifjúsági lázadásait követő világ nem volt azonos korábbi önmagával. Számos fogyasztói eszmény és érték megkopott, megfakult, a reklámparadicsom veszített régi fényéből, a nagy, sőt túlzott árúbség senkire sem gyakorolt többé akkora vonzerőt, mint azelőtt. Mindebben persze nem lebecsülhető szerepe volt az utóbbi hét-nyolc évben bekövetkezett sorozatos olajár-robbanásoknak és a nyomukban elharapózott gazdasági válságnak.

Bizonyos tekintetben ehhez hasonló helyzetet teremtett az újnáci terroristák nyílt kiállása is. Bár a gazdasági viszonyok sokat romlottak az elmúlt esztendőben — nőtt a munkanélküliség, különösen a fiatalok soraiban, folyvást hígult a pénz, fokozódott a létbizonytalanság —, a fejlett nyugati tőkésországok társadalmi valósága ma sem olyan rossz még, hogy a tömegek elkeseredésére és tudatlanságára építő elszánt terrorkülönítmények sikerrel kecsegtető kísérletet tehessek a hatalom erőszakos megragadására. Ennek ellenére azokat a réseket, amelyeket immár a „vörös” Bolognában, a müncheni sörünnepélyen és a párizsi Copernic utcai zsinagógában robbant bombák ütöttek az említett jelképes bástyafalakon, szintén nem lesz könnyű eltömni. Valami feltámadt Nyugaton, amit a humanizmus halottnak hirdetett, és — ismerjük el — a baloldali eszmeáramlatok fénykorában magunk is halottnak hittünk. Mondanom sem kell, hogy a fajgyűlöletre, a túlzott nacionalizmusra gondolok. Mindig úgy tudtuk, hogy a szélsőséges nacionalizmus csak az áldatlan gazdasági viszonyok, a torz társadalmi fejlődés, a nyomorúság és tudatlanság terméke, anomália, mely a kiváltó okok megszüntével magától eltűnik. Nos, nem ez történt. Kiderült, hogy jóllehet a mai nyugati társadalmi viszonyok még csak nem is hasonlítanak a húszas-harmincas évek áldatlan közép-európai társadalmi viszonyaihoz, a faji gőg, az idegenekkel szembeni végtelen ellenérzés, a fajgyűlölet — a *gázkamra-nosztalgia*, ahogy egyesek nevezik — mind a mai napig ott parázslék valahol a lelkek mélyén, s csak alkalom, „kedvező” szél kell ahhoz, hogy ismét lángra lobbanjon. Mi ennek az oka, mi a magyarázata? Válasz végezt mindenekelőtt el kellene kalandoznunk a kortársi terrorizmus alig tizenkét esztendő, sötét és elszomorító történetében. Ion Bodunescu írta csak nemrég a *Lumeában*, hogy 1969 óta világszerte 3298 terroristamerényletet követtek el, s ezeknek 2689 ember esett áldozatul.¹ E véres merényleteknek — mint a továbbiakban bizonyítani is próbálom — nem csekély szerepe volt abban, hogy a faszizmus ismét elérkezettnek láthassa a maga idejét.

Egy folyóirat tanulmány terjedelme azonban, sajnos, nem teszi lehetővé sem a terrormozgalmak behatóbb elemzését, sem az újfaszista szindróma alapos, körültekintő megvizsgálását. Az ismert körülmények folytán a lelkiismeretes vizsgálathoz szükséges dokumentációnak is csak viszonylag kis hányada áll e sorok írójának

* ülősztrájkok

** a szerelem mindenhatósága

*** az emberiség és a közösség diadala

rendelkezésére. Ezért a következőkben mindössze néhány fogódzó, néhány támpont felvázolására vállalkozhatom abban a reményben, hogy talán ezek is közelebb visznek majd a kérdés jobb megismeréséhez és világosabb megítéléséhez.

Sade marquis, a pornókalmárok és a közvetlen akciók

Térjünk vissza 1968 májusának káprázatforradalmához, a fogyasztói jólétet megteremtő atyák egyetemista fiainak és lányainak nyílt lázadásához, mely, mint ismeretes, előbb csupán a nemi élet korlátait kívánta ledönteni, ám később szembeszállt a „pazarló társadalom” valamennyi eszményével és vívmányával. Az újbaloldali lázadás hullámainak elülte után az ifjúság átmeneti állapotából kinövő és immár felnőtt sorba lépő diákság zöme csakhamar beilleszkedett a fogyasztói társadalom intézményes rendjébe. Korábbi ásitó unalmukat, mely a lázadás egyik alapmotívuma volt, csakhamar elűzte a jelentkező gazdasági bajok sokasága, a prosperitás hanyatlása, az általános helyzet gyors romlása.

Mi maradt meg 1968 májusának gazdag eszmetárából és még gazdagabb fantáziaterméséből?

Megmaradt mindenekelőtt a nemi élet szabadsága, a marcusei és Wilhelm Reich-i álmoképeket szinte életre keltő „felszabadított Erosz” világa, amelyről azonban csakhamar kiderült: a fiatalokra gyakorolt vonzóereje fordított arányban áll kiteljesedésével. Az ezzel kapcsolatos *miért*-re adható egyik lehetséges válasz modelljét mesteri kézzel Simone de Beauvoir készítette el. A felszabadítás előtti Eroszt „a bűvölet szertartásának” nevezve, ennek megszemélyesítőjét Beauvoir asszony Marlene Dietrichben vélte megtalálni; a modern szex megtestesítőjét pedig Brigitte Bardot-ban:

„Mikor Marlene fekete selyembe burkolt combjaival hivalkodott, rekedt hangon énekelve, és súlyos tekintetét körülhordozva, a színen a *bűvölet szertartása* kezdődött. Brigitte Bardot *nem bűvöl, cselekszik*. Húsa nem rendelkezik azzal a túláradással, amely másoknál a passzivitás szimbólumává válik; ruhái nem mágikus eszközök, mikor vetkőzik, nem misztériumot tár fel, hanem csupán a testét mutatja meg, sem többet, sem kevesebbet.”²

Nos, úgy látszik, ahhoz, hogy a szex *valóságos és tartós* vonzerőt gyakoroljon, szükséges a bűvölet szertartása, nem nélkülözhető a ruhák mágikus szerepe, a selyembe-bársonyba burkolt combokkal, mellekkel való hivalkodás, a vetkőzés misztériuma. A túlságosan „természetes” és különösen a kétértelmű női cselekvés és önmegmutatás minden ismétlés után vesztit varázsából, és a sokadik ismétlés után egyszer csak elérkezhet egy pillanat, amikor a női test meztelensége már nem misztérium és nem szerelmi mágia többé, hanem csak közönséges csupaszság, és ezért elsősorban azt nem érdekli, akinek feltárulkozik.* Különösen vonatkozik ez az örömtelenség és az unalom ifjú nemzedékére, amely, akárcsak a fogyasztói jólétbe, a felszabadított Erosz világába is beleszületett, s ezért semmit sem talál elég borosnak, elég fűszeresnek. Alighanem innen eredhet a fiatalok körében oly gyakori nemi tehetetlenségről/hidegségről, a homoszexualitás és más elhajlások, perverzítások terjedéséről szóló hírek sokasága.

Köztudott, hogy a fiatalok és idősebbek panaszain a készsleges pornókalmárok nágy igekezzettel próbáltak „segíteni”, ám néhány évi tündöklés után ez a viszonylag biztosnak hitt üzletág is hanyatlásnak indult. A sztriptíz kiszorult a harmadrendű bárókba, a gomba módra elszaporodott szexboltok ma már Európászerte konganak az ürességtől, a pornólapok példányszáma rohamosan csökken, a százsámra gyártott szexfilmek iránti érdeklődés szemmel láthatóan lanyhul, talán éppen azóta, amióta a szex ugyanolyan kötelező filmtematikai ismérvvé vált, akárcsak az erőszak, a szerelem vagy — a baloldali politikai állásfoglalás.³ Minderre a szexkereskedelemben érdekelt vállalkozók — a „pornográfok”, ahogy a pesti humor nevezi őket — újabb gátlástalan erőfeszítése a válasz: megkísérlik, hogy a rejtett szado-mazochista ösztönök felszínre hozásával, kifejlésztésével mentsek, ami menthető, hiszen egy sok száz milliós üzletág sorsa forog kockán. Olyan filmek követik gyors egymásutánban egymást, mint a *Manuelle*, az *Histoire d'O*, a *Caligula*, hogy csak azokat említsem, amelyeket személyesen volt alkalmam látni, s megállapítani: mindegyik messze túltesz a közvetlenül előtte járó n szexuális perverzítások ábrázolásában. Ugyanakkor Marquis de Sade *Justine et Juliette*-jét és

* Egy másik lehetséges válasz az előbbi miért-re az, hogy a nemek közti egyenjogúság a szerepek felcserélődéséhez vezetett; csak hogy a „férfias” férfiaknak sosem kellett a nyíltan kezdeményező, „rámenős” nők, akik éppen legférfiúbb tulajdonságuktól: a küzdés, a kockázatvállalás, a „hódítás” gyönyörűségétől és ezáltal a sikerélménytől fosztják meg őket.

számos hasonló, kevésbé eredeti, de nem kevésbé „felkorbácsoló” terméket már nagy példányszámú ponyvakiadások „népszerűsítenek” tucatnyi nyelven és még a Vatikán „kapujában” is. A szexboltok válogatott korszerű inkvizíciós eszközökkel s a motoros gengék fantáziavilágát meglevevítő más kellékekkel felszerelt „kínzó-kamrákat” rendeznek be, számos képes folyóiratban pedig olyan „természethű” fényképfelvételek jelennek meg, melyek normális agyakban nem vágyat, hanem undort ébresztenek. (Nem csoda, hogy legutóbb az angol egyetemisták többsége is amellett foglalt állást, hogy a pornólapok nyílt, utcai árusítását meg kell tiltani. Ilyesmi öt évvel ezelőtt aligha lett volna elképzelhető.⁴⁾

Nehezen tudnám bizonyítani, de talán mégsem teljesen alaptalan az a feltevés, hogy amilyen mértékben a pornókalmárok újabb erőfeszítései sikerrel járnak, olyan mértékben járul hozzá ez az üzletág ahhoz, hogy egyes, súlyos nemi problémákkal küzdő fiatalok lelkében vágy ébredjen ennek az egész „rohadt burzsoá civilizációnak” a levegőbe röptetésére. E vágyat csupán egy lépés választja el a közvetlen akciók ideológiájától és esetleg egy újabb lépés az újnáci gyűlöletmitosz befogadásától.

Semlyén István

JEGYZETEK

1. Bodunescu, Ion: *Radiografia terorismului I—III*. Lumea, 1980. 41—43.
2. Simone de Beauvoir: *Brigitte Bardot*. In: *Írók a moziban*. Bp., 1971. 191.
3. Báron György: *Hollywood és Marienbad. A film és a hetvenes évek*. Világosság, 1980. 8—9:563.
4. *Románia liberá*, 1981. január 13.

Erdős I. Pál: Avas országa